

УДК 371.134

А. А. ТОКМАН

І. В. РАСПОТНЮК

Луганський інститут МАУП

СУТНІСТЬ І СТРУКТУРА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Наукові праці МАУП, 2013, вип. 2(37), с. 101–106

Стратегія розвитку сучасного українського суспільства в умовах соціально-економічних реформ об'єктивно потребує підвищення вимог до освітньої системи та професійної підготовки фахівців високої кваліфікації. За цих умов професійна компетентність спеціаліста стає однією зі складових компонентів державних освітніх стандартів та документів (Концепція національної вищої освіти, Національна доктрина розвитку освіти України у XXI ст., Закон України "Про вищу освіту" тощо), а компетентнісний підхід в освіті України запроваджується як обов'язковий на державному рівні.

Вища освіта виконує особливу, ключову функцію у формуванні сучасної людини, її інтелектуального та духовного потенціалу. Стратегія розвитку сучасного українського суспільства в умовах соціально-економічних реформ об'єктивно потребує підвищення вимог до освітньої системи та професійної підготовки фахівців високої кваліфікації. Професійна компетентність майбутнього фахівця може розглядатись як своєрідна відповідь на проблемну ситуацію в освіті, що виникла внаслідок протиріччя між необхідністю забезпечити сучасну якість і неможливістю вирішити це завдання традиційним шляхом за рахунок подальшого збільшення обсягу інформації, що підлягає засвоєнню студентами.

Основною метою професійної освіти є підготовка кваліфікованого працівника відповідного рівня і профілю, конкурентоспроможного на ринку праці, компетентного, який вільно володіє своєю професією та орієнтується в суміжних сферах діяльності, готового до постійного професійного зростання, соціальної і професійної мобільності.

У житті людина виконує різні соціальні ролі, тому життєва компетентність має різні види і проявляється у різних сферах життєдіяльності, в тому числі в професійній, яка формується, зокрема, в процесі здобуття вищої освіти. Компетентність на сучасному етапі є показником якості вищої освіти, що формує основи її професійного аспекту, необхідного для прийняття рішень і діяль-

ності у сфері обраної професії [15, 16]. Характерними рисами системи освіти на сучасному етапі є тенденції демократизації, гуманізації, що віддзеркалюють потреби суспільства у вільних освічених громадянах, у визначенні їх права обирати той рівень освіти, який дасть можливість максимально розвивати свої здібності, задовольняти різні освітні попити [13]. Ці процеси стають пріоритетними у визначенні освітніх стратегій, тому що навчання у вищих навчальних закладах — це тільки базовий етап у становленні професійних якостей та вмій, який полягає в тому, щоб, насамперед, перейти від масово-репродуктивного до індивідуально-творчого підходу, який створює передумови для формування особистості фахівця [14, 66].

Згідно з новою освітньою парадигмою фахівець повинен оволодіти фундаментальними знаннями, професійними вміннями і навичками діяльності свого профілю, досвідом творчої і дослідницької діяльності розв'язання нових проблем, досвідом соціально-оцінної діяльності, тобто він має бути компетентним і конкурентоспроможним.

Питання професійної компетентності у вітчизняній психолого-педагогічній науці розглядалися різними авторами (В. Безрукова, В. Веснін, В. Горчакова, І. Зимня, Н. Крилова, О. Леонтьєв, М. Розенова, Д. Чернільовський та ін.). Дослідженням проблеми компетентностей і компетенцій присвячені праці вітчизняних учених і дослідників: В. Байденко, Е. Зеєра, І. Зимньої, Н. Кузьміної, А. Маркової, Р. Мільруда, Є. Пасова, Ю. Татура, Ю. Фролова, А. Хуторського, В. Шадрікова та ін. і зарубіжних — Л. Бахмана, Ч. Вельде, Б. Оскарссона, Д. Равена, Д. Хаймса, В. Хутмахера, С. Шо та ін.

Якщо звернутися до історичного аспекту, то в психолого-педагогічній літературі поняття “компетентність” отримало поширення порівняно недавно. Так, у кінці 1960-х початку 1970-х років у західній, в кінці 1980-х років у вітчизняній науці зароджується спеціальний напрям — компетентнісний підхід в освіті (В. Байденко, Н. Грішанова, Н. Кузьміна, В. Куніцина, А. Маркова, Дж. Равен, Р. Уайт,

М. Хомський, А. Хуторський та ін.). Відзначимо, що до сьогодні спостерігається змішування понять “компетенція” і “компетентність”: від їх синонімічного використання, до взаємовиключення. Так, Н. Грішанова, Ю. Татура та інші вчені визначають професійну компетентність (у загальному вигляді) як сукупність якостей особистості, що забезпечують ефективну професійну діяльність [3, 10]. Ця характеристика включає професійно важливі знання, уміння і навички, здібності, мотивацію і досвід професійної діяльності, інтеграція яких є єдністю теоретичної і практичної готовності до конкретної праці і дає змогу фахівцеві проявити на практиці здатність реалізувати свій потенціал для успішної творчої професійної діяльності. У цьому випадку “компетенція” розуміється як коло питань, у якому фахівець має бути компетентним, сферу діяльності, в якій він реалізує свою професійну компетентність.

О. Журавльов, Н. Тализіна, Р. Шакуров, О. Щербаков та ін. дотримуються аналогічної думки і вважають, що терміном “компетенція” потрібно характеризувати те різноманіття знань, умій, особистісних якостей, властивостей тощо, якими має володіти людина відповідно до свого місця в соціальній і професійній дійсності, тобто компетенції можуть бути описані в термінах знань, умій, навичок, досвіду, здібностей тощо. Термін “компетентність” указує на відповідність реального і необхідного в особистості фахівця, на ступінь привласнення особистістю змісту компетенцій, тобто це передусім якісний показник. При цьому компетентність може характеризувати оволодіння особистістю не однією, а кількома компетенціями, зокрема, професійна компетентність може визначатися як оволодіння фахівцем усіма професійними компетенціями.

Ми також поділяємо цю точку зору і під компетенцією розуміємо сукупність взаємозалежних якостей особистості (знання, уміння, навички, способи діяльності), які необхідні для якісної продуктивної діяльності. Компетенції — це складні професійно-індивідуальні новоутворення, що ґрунту-

ються на інтеграції соціального, професійного та особистого досвіду, набутих знаннях, сформованих уміннях і навичках, особистісних якостях, які зумовлюють готовність та здатність спеціаліста до успішного виконання ним професійної діяльності. Компетентність визначаємо як володіння відповідними компетенціями.

На сьогодні накопичилось достатньо визначень, що розкривають сутність понять “компетентність” і “професійна компетентність”. Одні автори характеризують компетентність з погляду того, на що здатна компетентна людина (тобто з позиції результату формування компетентності), інші описують її структуру.

Думки щодо структури компетентності, (зокрема, професійної компетентності), також розділяються: від визначення її як сукупності знань, умінь і навичок, до практичної синонімічності з поняттям “професіоналізм”. Оскільки однозначно не доведена справедливність якоїсь однієї думки, всі погляди можна вважати рівноправними, і ми маємо право спиратися на той підхід, який більшою мірою відповідає ідеї нашого дослідження. До того ж, практично всі визначення мають “раціональне зерно”, закладені в них ідеї не суперечать, а доповнюють одна одну, просто їх автори стоять на різних позиціях: психологічних, педагогічних тощо.

В енциклопедичному словнику поняття “компетентність” (лат. *competens* – відповідний, здібний) означає коло повноважень будь-якої посадової особи чи органу; володіння знаннями, досвідом у певній галузі [12, 416]. Одним із найпоширеніших визначень цього терміну у вітчизняній психолого-педагогічній літературі є таке: “...якість, властивість або стан фахівця, що забезпечує разом або окремо його фізичну, психічну і духовну відповідність вимогам певної професії, спеціальності, спеціалізації, стандартам кваліфікації, займаній службовій посаді” [8].

Існує визначення компетентності як ґрунтового знання своєї справи, сутності роботи, що виконується, складних зв’язків, явищ і процесів, можливих способів і засобів

досягнення намічених цілей. Так, Я. Яхнін розглядає компетентність як властивість, що необхідна кожному фахівцю на тій чи іншій ділянці діяльності і пов’язана з галузевою специфікою професійної діяльності [15]. П. Ясінець вважає, що компетентність – поняття, яке логічно походить від ставлення до цінностей, від знань до вмінь [14, 65]. П. Яременко [13] розглядає рівень компетентності як систему знань, на противагу поняттю професійного рівня, що розуміють як ступінь сформованості вмінь і навичок. В. Байденко підкреслює, що компетентність включає когнітивний (пізнавальний), мотиваційно-ціннісний та емоційно-вольовий компоненти [1, 58].

Модель випускника ВНЗ повинна містити види компетентності, які характеризують його в першу чергу як працівника певної сфери виробництва, науки або культури. На думку І. Зимньої, це можуть бути:

- компетентності, що належать до самого себе як особистості, суб’єкта діяльності, спілкування;
- компетентності, що належать до соціальної взаємодії людини з іншими людьми;
- компетентності, що належать до діяльності людини [5, 27].

У зарубіжній науковій літературі спостерігається інший підхід до розуміння компетентності (П. Вейл, М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі). Компетентність видається інтегральним поняттям, в якому можуть бути виокремлені кілька рівнів: 1) компетентність як здатність до інтеграції знань і навичок та їх використання в умовах вимог зовнішнього середовища, що швидко змінюються; 2) концептуальна компетентність; 3) компетентність в емоційній сфері, у сфері сприйняття; 4) компетентність у певних сферах діяльності.

Ряд учених (Г. Андреева, А. Бодальов, Г. Ковальов, В. Лабунська, В. Мироненко, Л. Мітіна, С. Рубінштейн та ін.) вважають, що професійна компетентність майбутнього фахівця неможлива без загальної і комунікативної культури, що виражається в комунікативній компетентності особистості.

На підставі проведеного аналізу наукової літератури можна виокремити такі групи визначень компетентності:

1) визначення, що характеризують компетентність через її зовнішні прояви. Компетентність — це здатність людини діяти за межею навчальних сюжетів і ситуацій (В. Болотов), або здібність до перенесення знань, умінь і навичок за межі умов, у яких ці знання, уміння і навички спочатку сформувалися (В. Батишев); здатність висловлювати кваліфіковані думки, ухвалювати адекватні рішення в проблемних ситуаціях, досягаючи, в результаті, поставлених цілей (А. Бусигина);

2) визначення, виходячи з яких можна виокремити структурні компоненти компетентності. Компетентність — це володіння компетенціями, що охоплюють здібності, готовність пізнання і відносини (образи поведінки), необхідні для виконання діяльності (В. Байденко), наявність у людини здатності й уміння виконувати певні трудові функції (А. Маркова), готовність і здатність до діяльності, тобто ряд особистісних якостей (О. Атласова);

3) визначення, в яких чітко відображений авторський погляд на структуру компетентності (належать, переважно, до професійної компетентності):

- Л. Мітіна характеризує професійну компетентність як володіння фахівцем необхідною сумою знань, умінь і навичок, що являють основу формування професійної діяльності, спілкування й особистості фахівця — носія певних цінностей, ідеалів, свідомості [8];
- Н. Гарафутдінова визначає компетентність як сукупність знань і вмінь, необхідних для ефективної професійної діяльності: вміння аналізувати, передбачати наслідки діяльності, використовувати інформацію [2, 77];
- М. Тализін визначає професійну компетентність як інтегральну професійну якість: сплав його досвіду, знань, умінь і навичок — показник готовності до професійної діяльності [9];
- Е. Зеєр під професійною компетентністю розуміє сукупність професійних

знань, умінь, а також способи виконання професійної діяльності [4, 32];

- Я. Яхнін під професійною компетентністю розуміє здатність працівника якісно і безпомилково виконувати свої функції, успішно опановувати нове і швидко адаптуватися до умов, що змінюються [15];
- Є. Клімов зазначає, що в основі професійної компетентності закладена професійна придатність, що розуміється як сукупність професійних компетенцій, необхідних для здійснення ефективної професійної діяльності [6, 47];
- А. Маркова та ін. пропонують розглядати професійну компетентність у взаємозв'язку з професіоналізмом особистості і професіоналізмом діяльності (акмеологічний підхід) [7].

Узагальнення вітчизняних і зарубіжних досліджень сутності компетентності привело до такого розуміння цього терміна: компетентність — інтегрована якість особистості, що обумовлює можливість здійснювати певну діяльність, причому йдеться не про окремі знання чи вміння і навіть не про сукупності окремих процедур діяльності, а про властивість, що дає можливість людині здійснювати діяльність у цілому.

На думку А. Хуторського, ключовим компонентом компетенції є уміння. Компетентність — це рівень умінь особистості, що відображає ступінь відповідності певній компетенції і що дає змогу діяти конструктивно в соціальних умовах, що змінюються [11, 61].

Н. Гришанова зазначає, що професійна компетентність фахівця має складатися з таких компонентів, як духовно-етичний, пізнавально-творчий, інституційний, комунікативний [3, 73].

З позиції психологічного підходу до визначення структури професійної компетентності, цю якість можна схарактеризувати в термінах структури особистості. Зокрема, П. Яременко виокремлює такі компоненти: функціональний — є системою здобутих у ВНЗ знань (гуманітарних, природничо-наукових, загальнопрофесійних, спеціаль-

них і профільних дисциплін), навичок творчої діяльності фахівця, з урахуванням їх глибини, обсягу, стилю мислення, норми етики, соціальних функцій; мотиваційний: включає мотиви, цілі, потреби, ціннісні установки актуалізації у професійній діяльності; рефлексивний: включає комплекс навичок самоконтролю, самоаналізу, прогнозування результатів своєї діяльності; комунікативний: включає здібності налагоджувати міжособистісні відносини, формулювати думки, здійснювати професійну взаємодію [13, 27].

Зважаючи на різноманіття думок відносно трактування професійної компетентності, можна констатувати, що більшість авторів розглядають її у двох аспектах: як мета освіти, професійної підготовки; а також як проміжний результат, що характеризує стан фахівця, який здійснює свою професійну діяльність. Дослідження функціонального розвитку професійної компетентності свідчить, що на початкових стадіях професійного становлення фахівця має місце відносна автономність цього процесу, а на стадії самостійного виконання професійної діяльності компетентність здебільшого об'єднується з професійно важливими якостями. Основними рівнями професійної компетентності суб'єкта діяльності є результат навчання, професійна підготовленість, професійний досвід і професіоналізм.

Студент або, навіть, випускник ВНЗ не може розглядатися як фахівець, який досяг високого рівня професійної майстерності. Проте, він повинен володіти засобами, які б допомагали йому вдосконалюватися у професійному плані. Інакше кажучи, у стінах навчального закладу можливо й необхідно сформувати ті елементи цієї системи, які надалі сприятимуть переходу на вищі рівні професійної компетентності.

Можна стверджувати, що компетентність фахівця — це є система соціально значущих і особистісно значущих компетенцій, яка здобута і відрефлексована ним у процесі професійної діяльності. Аналізуючи підходи різних учених до дослідження поняття “професійна компетентність” ми дійшли висновку, що “професійна компетентність

майбутнього фахівця” включає знання, уміння, навички, опанування способами і прийомами їх реалізації у професійній діяльності та спілкуванні.

Таким чином, під професійною компетентністю слід розуміти інтегральну характеристику особистості майбутнього фахівця, що поєднує рівень необхідних знань, умінь, навичок, здібностей, професійно важливих якостей для ефективного виконання професійної діяльності, які при достатній мотивації забезпечують самореалізацію та самовдосконалення особистості педагога в процесі професійної діяльності.

Компетентність має діяльнісний характер узагальнених умінь у поєднанні з предметними вміннями і знаннями в конкретних галузях, проявляється в умінні здійснювати вибір, виходячи з адекватного оцінювання себе в конкретній ситуації. Професійна компетентність є сукупністю ключової (необхідної для будь-якої професійної діяльності), базової (відбиває специфіку визначеною професійною діяльністю) і спеціальної (відбиває специфіку конкретної предметної або надпредметної сфери професійної діяльності) компетентності.

Це визначення дає можливість виокремити в структурі професійної компетентності майбутнього фахівця такі компоненти: професійно-когнітивний (загальнопрофесійні компетенції); професійно-діяльнісний (предметні та спеціальні компетенції); професійно-особистісний (загальні та спеціальні здібності, професійно важливі якості, особистісна, мотиваційна та комунікативна компетенції), кожному з яких відповідають певні компетенції.

Отже, одним з найважливіших завдань сучасної освіти є пошук шляхів формування у навчально-виховному процесі високої професійної компетенції майбутніх фахівців.

Література

1. Байденко В. И. Компетенции в профессиональном образовании (к освоению компетентностного

подхода) // Высшее образование в России. — 2004. — № 11. — С. 78–85.

2. Гарафутдинова Н. Я. Конкурентоспособность будущего специалиста высшей квалификации как показатель качества его подготовки. — Вестник Омского университета. — 1998. — Вып. 1. — С. 76–78.

3. Гришанова Н. А. Развитие компетентности специалистов как важнейшее направление реформирования профессионального образования // Квалиметрия в образовании: методология и практика. — 2002. — № 6. — С. 112–118.

4. Зеер Э. Ф. Модернизация профессионального образования: компетентностный подход // Образование и наука. — 2004. — № 3 (27). — С. 43–52.

5. Зимняя И. А. Ключевые компетенции — новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. — 2003. — № 5. — С. 34–42.

6. Климов Е. А. Психология профессионала. — М.: Воронеж, 1996. — 316 с.

7. Маркова А. К. Психология профессионализма. — М.: Педагогика, 1996. — 204 с.

8. Митина Л. М. Психология развития конкурентоспособности личности. — М.: Моск. психолого-социальный ин-т, 2002. — 362 с.

9. Тализін М. Проблеми якості освіти. — К.: Наук. думка, 2006. — 112 с.

10. Татур Ю. Г. Компетентность в структуре модели качества подготовки специалиста // Высшее образование сегодня. — 2004. — № 3. — С. 20–26.

11. Хуторской А. В. Управление качеством образования // Народное образование. — 2004. — № 6. — С. 59–68.

12. Энциклопедический словарь / Под ред. И. Ф. Андреевского. — М.: БСЭ, 1989. — 1422 с.

13. Яременко П. С. Якість освіти в Україні. — К.: Лібра, 2011. — 157 с.

14. Ясінець П. С. Якість освіти у ВНЗ. — К.: Лібра, 2008. — 212 с.

15. Яхнін Я. К. Сучасні підходи до якості освіти. — К.: Наук. думка, 2010. — 143 с.

Професійна компетентність майбутніх фахівців розглядається як один з найважливіших показників якості вищої освіти. Наведено систематизований виклад поглядів низки відомих вітчизняних і зарубіжних дослідників щодо сутності поняття професійної компетентності. Запропоновано узагальнене визначення професійної компетентності майбутніх фахівців.

Профессиональная компетентность будущих специалистов рассматривается как один из важнейших показателей качества высшего образования. Приведено систематизированное изложение взглядов ряда известных отечественных и зарубежных исследователей относительно сущности понятия профессиональной компетентности. Предложено обобщенное определение профессиональной компетентности будущих специалистов.

Professional competence of future specialists is regarded as one of the most important indicators of the quality of higher education. Presented a systematic exposition of the views of a number of well-known domestic and foreign researchers on notion of professional competence. A generalized definition of professional competence of future specialists.

Надійшла 18 лютого 2013 р.